
SVRHA DRAME POVLAČENJE MIRKA BOŽIĆA U KONTEKSTU
“IDEOLOŠKE ZADAĆE UMJETNOSTI“ GODINE 1949.*

Vlatko Perković, Split

UDK: 792.2 (497.5 Zagreb) “1949”
Primljeno 10/2006.

Mogli bismo kazati da je godina 1949. za HNK u Zagrebu bila izdašna ponudom novih dramskih tekstova koji su se, kao što smo to već vidjeli, s nestrpljenjem očekivali od partijskih agitpropova, *sujesnih* kritičara i kazališnih direktora. Već na samom početku godine, 22. siječnja, prikazana je *Kazna* Ivana Dončevića. O njenim svojstvima i, osobito, o prigodi koju je praiizvedba *Kazne* pružila Vjekoslavu Kaleb i Joži Horvatu da učvrste ideološka mjerila naše nove dramatike već smo s razlogom govorili ranije. S obzirom na ideološku osudu *Kazne* i njeno brzo skidanje s repertoara (samo dvije izvedbe) vjerojatno se s praiizvedbom sljedećeg dramskog teksta, drame *Sedmorica u podrumu* Slavka Kolara, toliko i požurilo (slijedila je za nešto više od mjesec dana poslije *Kazne*, 3. travnja iste godine) ne bi li tako kazalište sebi otvorilo mogućnost da *pravovjernijim* komadom otkupi Dončevićevu pogrešku koja je kazališni pogon stavila u situaciju da se bavi osobom iz “beznačajne grupe suputnika” revolucije, njenim “malograđanskim moralom”, kako smo već vidjeli da su to djelo ocijenili Kaleb i Horvat.

I iz sljedećeg komada praiizvedenog u HNK-u u Zagrebu iste sezone, 15. lipnja 1949., *Povlačenju* Mirka Božića (Sinj, 1919. - Zagreb, 1995.), očigledno je da je njegov autor pomno, u širokom luku, zaobišao Dončevićev pokušaj zalaska u dramu onih *nepodobnih* osoba kojima je konkretno povijesno vrijeme suspendiralo njihovu univerzalnu pristupnicu u umjetničko područje dramskog. A to je rezultiralo time da je i ovo djelo ostalo zaustavljeno u svom vremenu kao primjer poticanja kazališnog izraza u pragmatične ideološke svrhe.

---

* Ulomak poglavlja *Osvetnički tekstovi* iz knjige u rukopisu *Sociologija poslijeratne hrvatske dramatike*.

Tendencija drame dobiva svoj literarni alibi

Sudeći po svojstvima komada *Povlačenje*, moglo bi se s razlogom pretpostaviti da je njegov autor - poslije drame *Most*, izvedene od amatera iz Belog Manastira, i aktovke *Devet gomolja*, praižvedene u Zagrebačkom dramskom kazalištu¹ 4. lipnja 1949., tek koji dan prije *Povlačenja* - pišući komad o ustaškom uporištu u klerikalnim krugovima, već bio zaokupljen posebnostima proznog literarnog izraza (uskoro posvjedočenog u romanima *Neisplakani*, 1952., i *Kurlani*, 1955.).

Ta Božićeva zaokupljenost dijalogiziranjem jednog proznog zamišljaja, njegove romaneskne širine koja se iscrpljuje u upornom stupnjevanju detalja s ciljem građenja atmosfere fratarskog samostana, koji je u dotičnom djelu stavljen u funkciju ideološkog i logističkog uporišta ustaške aktivnosti, ostala je na razini svojstava one literarne vrste iz koje je i izbio i njen poticaj za dotično kazališno djelo. Ostala je na razini proze. A u prozi estetska punina proznog lica ne mora biti rezultanta drame u njemu, već literarnog proznog izraza, dakle, literarnog jezika kojim se prozno lice utjelovljuje, bez obzira je li ono s dramom u sebi ili bez drame. Nasuprot tomu, u drami lice bez drame u sebi - ili lice koje bi trebalo biti dramsko jer je situacija u kojoj jest takva da upućuje na razvoj drame u njemu, ali ostaje nerazvijeno, svedeno na epizodu - jednostavno rečeno nije dramsko lice. Iscrpljuje se u funkciji proznog građenja situacije. Ali, Božić, vidjet ćemo, nije ni težio drami. On je težio iskazu svoje tendencije. Težio je *optužbi* i onih crkvenih lica za koje u stvarnosti nije bilo ni jedne indicije koja bi *narodnu vlast* 1949. godine upućivala na istragu o njihovu *protunarodnom* djelovanju za vrijeme rata. No, zahvaljujući njegovoj proznoj vokaciji, ta je njegova ispisana tendencija u formi drame dobila svoj literarni alibi.

Sad nam Božićevo odmicanje od drame, baš kao i ono iz čega je ishodilo, valja razmotriti na središnjoj osobi *Povlačenja*:

Govorit ćemo o fra Bernardu, svećeniku, gvardijanu samostana u kojem je, kažimo to opet, ustaško uporište. A ustaše u Božićevoj drami postupaju prema narodu posve protivno Božjim zapovijedima. Prema tome se za dramu koja bi se mogla zbivati u takvom licu drame nameću dvije dramske mogućnosti: Prva,

---

¹ Zagrebačko dramsko kazalište osnovano je 1948. godine i djelovalo je do 1950. Četiri godine kasnije, 1954., ponovo je osnovano Zagrebačko dramsko kazalište. To je današnje Dramsko kazalište Gavella.

koja ishodi iz pretpostavke da fra Bernardo kao svećenik vjeruje u Boga. A to znači da ga vjera, baš kao i svećenička disciplina, obvezuje da na razini zemaljskog življenja slijedi Njegovih Deset zapovijedi i sve Kristove napatke sadržane u Novom zavjetu. Ali taj Božićev poglavar samostana je i zamjenik ustaškog logornika i (prema podacima djela) batinaš zatvorenika. On je posve neosjetljiv za patnje svoje pastve pod ustaškim i njemačkim jarmom, prijestupnik je zavjeta celibata, otac djevojčice koju već pet godina ne želi ni vidjeti. Čak domar samostana, laik fra Vincenzo, pogađajući gvardijanovu misao, stavlja njegovu kćer na spisak za internaciju u logor. I to stoga da bi fra Bernardo, pozivajući se na činjenicu da ni vlastitu kćer nije bio u mogućnosti spasiti, pred partizanima, koji će uskoro osloboditi mjesto, što lakše dokazao svoj posve neznatan udjel u ustaškoj vlasti. Bernardo je ustaški dužnosnik odgovoran za nasilje nad narodom, podlac koji se ne susteže da na kraju komada intrigantski potiče ustaškog bojnika Terka da ubije ustaškog dužnosnika Vilka, njegova prijatelja, zato što je taj Vilko sebi u zaslugu prisvojio i ostvario njegovu namjeru da zatvorenike oslobodi. A upravo je tim činom fra Bernardo kanio pred partizanima podupirati svoju nevinost. A Vilku zamjera i to što je, neprimjereno pravom ustaši, ustrajavao na ostvarenju bračne veze s nezakonitom suprugom partizanskog zapovjednika (tematsko lice komada) umjesto da je liši slobode. "Trebao si je zatvoriti", kaže on Vilku, "pa onda izvesti sve što želiš, a ne javno prositi". On je licemjer koji indiferentnost prema sudbini drugih kamuflira "popovskim frazama" i tako sebi nastoji osigurati status poštenog čovjeka i uzornog svećenika.

Ako, dakle, taj i takav fra Bernardo vjeruje u Boga, onda on nije u suglasju sa sobom, kršćaninom i svećenikom. I to nesuglasje, to protuslovlje je *dramatska*, dakako dramatsko samo onda ako u licu komada radi, ako izaziva sukobe u njemu. *To je prva mogućnost drame, drame fra Bernarda.*

Druga dramska mogućnost koju smo najavili, a ona bi u kontekstu autorove tendencije mogla biti najizglednija, jest ta da fra Bernardo onakav kakav jest u Boga ne vjeruje. Razmotrimo i tu drugu dramsku mogućnost: Nevjernik u svećeničkom zvanju, izložen svim stegovnim i dogmatskim zabranama i najmanjeg odstupa od vjerskih normi svog reda. U fratarskom habituu se osjeća sputanim. Njegova zločinačka narav se protivi bilo kakvim zabranama što mu ih nameću fratarski zavjeti. Teži svom oslobođenju iz njihovih okova. Želi se ostvariti u punoj slobodi. S druge strane, visoki položaj koji zauzima u Crkvi omogućava mu

i povlašteno sudjelovanje u svjetovnim stvarima. Štiti ga, zločine mu prikriva pred narodom. Što onda odabrati? Ovo ili ono? To je dramsko pitanje. To je druga mogućnost drame u fra Bernardu.

Ali nikakve drame u Božićevu fra Bernardu nema. On iz svoje mantije ne želi van. Ni ona ni uzlovi njegovih zavjeta na užetu kojim je opasan ne upozoravaju ga na to da je ono što radi u suprotnosti s moralnim normama i vjerskim zasadama kojima je prisegnuo. Fra Bernardo je lice koje o tome ne razmišlja. U njemu nema nikakva razdora. Posve je nebitno je li ili nije vjernik. Komad se ne bavi ni prvom ni drugom mogućnošću drame fra Bernarda. Ne istražuje ih. Kao posve nebitne zanemaruje ih.

Ali u komadu se ne zanemaruje to što je fra Bernardo svećenik. Zapravo, to je jedino i bitno. Sada smo upravo došli do samog razloga komada *Povlačenje*. A to nije drama. To je njegova tendencija. Pritom smo se trsili istaknuti onu njegovu vrijednost koja je ishodila iz proznog svojstva literarne činjenice. I osjećajući tu literarnost komada, njegovu atmosferu, proznu razvedenost, uspjelu građu situacija kao Božićevo neupitno postignuće realiteta zbivanja, otvorili smo upitnost njegove vrijednosti kao estetske dramske činjenice. I sada moramo još ustrajati na tragu tih zaključaka s ciljem da bolje razjasnimo koliko je njegova literarnost pridonijela iskazu same tendencije, ali i to koliko je, i zašto je, njegova ispunjenost "ideološkom zadaćom" umjetnosti posvema ovladala i onim dijelom njegova prostora koji bi u jednom dramskom komadu ipak trebao biti i ostati prostor dramske muke lica komada.

Ponajprije se, ostajući još uvijek kod glavnog lica *Povlačenja*, trebamo prisjetiti oštih kritika upućenih Dončeviću zato što je u svojoj *Kazni* pokušao prikazati dramu osobe koja je počinila nehote izdaju. Lice fra Bernarda, svećenika i ustaše, nije, dakle, dolazilo u obzir da bude pojmljeno, napisano, kao lice koje doživljava svoju dramu. Jer, već smo vidjeli, drama, ta muka u sebi, mogla je biti rezervirana samo za čiste i dostojne osobe. Primjerice za patničku majku, lice patničke majke u komadu, osobu Dujke, čijeg sina Srećka zatvaraju i muče ustaše, fra Bernardo, Vilko i bojničar Terko. A mogla je biti rezervirana i za Miru Novak, nevjenčanu suprugu partizanskog zapovjednika (o kojem se u komadu tek govori) i majku njegova djeteta, izloženu ustaškoj moći Vilka i njegovom muškom interesu za nju. Ali sve te osobe se na sceni pojavljuju jednom, najviše dvaput, i to vrlo kratko. Autor u tim škrtim scenama i ne uspijeva rastvoriti njihove dramske obzore. One, zapravo, i nisu tu da bismo se suočavali s njihovom konkretnom dramom. Autor kao da pretpostavlja da

nam je ona jasna i bez toga. Pojavljivanje dotičnih osoba autoru je ponajprije nužno iz sasvim drugih razloga: da bi pokazao kako fra Bernardo tim razgovorima pred partizanima, koji će zauzeti mjesto poslije povlačenja ustaša i Nijemaca, o sebi anticipira sliku nevina čovjeka koji se svim silama zalagao za oslobođenje zatočenika. Čak tim svojim sugovornicima najavljuje i uspjeh svog nastojanja. Mirko Božić se, dakle, ne bavi nikakvom dramom u fra Bernardu, bilo njegovom razbuktanom svećeničkom savješću bilo sputanošću njegove zločinačke i nevjerničke naravi crkvenim zakonima. Njega te dvije dramske mogućnosti kod fra Bernarda ne zanimaju. Autor je zainteresiran tek za to da upozori na prepredenost tog svećeničkog lica, na njegovo uporno građenje alibija za svoju zločinačku djelatnost, na vjerojatnost da će takvo svećeničko lice (iz drame koja "odražava stvarnost") u stvarnom životu ostati *neotkriveno* od osloboditelja i da će nastaviti i dalje živjeti u samostanskom obilju radeći i dalje protiv komunističke vlasti. Upozoravajući na tu opasnost, komad se zalaže za nužnost preispitivanja *mnogih takvih fratara* koji su svojim spretnim obmanama naroda i nove vlasti ostali nekažnjeni.

Prema autoru, odnosno njegovu komadu, nije, dakle, riječ samo o nekom zabludjelom svećeniku, nekom pojedinačnom fra Bernardu, koji je u ratnim vremenima ispod franjevačke halje držao nož, već uopće o crkvenim licima kao takvim, o Crkvi, toj ideološkoj protivnici komunizma. I sve to u kontekstu vrlo reklamiranog sudskog procesa protiv zagrebačkog nadbiskupa i njegove (političke) osude kao zločinca.²

Lice fra Bernarda, to lice bez drame, bez ljudskosti, bez vjere i bez nevjere, bez ikakva konflikta u sebi, prepredeno i opasno, primjer je vješto napisanog *propagandnog* lica koje je na razini utjecaja literature stavljeno u funkciju *soptoniziranja Crkve*. No, to je lice, uza sav njegov oprez, narodu, osobito partizanima, prepoznatljivo. Fra Bernardo je kompromitiran i čeka ga, a on je svjestan toga, kazna. Zato fra Bernardo u zadnji čas mimo ranije odluke nastoji pobjeći pred osvetom partizana. Ali već je kasno. Pravednici su već blokirali sve izlaze iz grada, pred vratima su samostana. Bernardo se zadihan vraća u svoj ured i očekuje njihov dolazak. Zavjesa se spušta. Na smislu takvog završetka ovu Božićevu dramu nam valja okarakterizirati kao *osvetničku dramu*.

² Dakako, riječ je o Alojziju Stepincu (1898.-1960.), tadašnjem zagrebačkom nadbiskupu osuđenom 1946. na 16 godina zatvora; 1952. imenovan je kardinalom, a 1998. papa Ivan Pavao II. proglasio ga je blaženikom.

Ali kažnjavanjem zločinca Božić ne zatvara *svrhu* drame. *Sjeme zla i dalje će biti sijano*. Upravu nad samostanom fra Bernardo je prenio na doktora fra Leonarda, nekompromitiranog svećenika. A njega nije moguće procesuirati jer je radio i mislio pritajeno, *mudrije* od fra Bernarda. I to kaže svom gvardijanu: "Bježit' ti valja... Tumačit ćemo, izuzetak si samostana... Od početka do cilja tri su koraka krvava, ali i - pogrešna. I ti si baš točno izmjerio - tri koraka. Ja sam bio makar i za trista koračaja, koračao po velikom luku, ali bio sve bliže... I tako ću i dalje..."

Eto, takav fra Leonardo će raditi "i dalje". I nitko mu neće moći ni vlas s glave dodirnuti. Iz toga nam valja zaključiti o onome što još nudi komad: Nitko ne može ni za kojeg svećenika, ni za onog sjemeništarca Vladu koji će uskoro položiti redovničke zavjete, a koji se tako podlo odrekao svoje dobrotvorke Dujke, majke partizana, ni za laika fra Vincenca, ni za koga među tim *mračnim* samostanskim zidinama, prisegnuti da nije *narodni neprijatelj*. Komad nastoji indoktrinirati i poslije svog završetka. Nastoji prokazivati čitav jedan stalež, instituciju Crkve, kao neprijateljsku organizaciju.

Da bi to u potpunosti učinio, morao je izbjeći i *glavnu radnju* komada. Morao se usredotočiti tek na epsku širinu s prikazom situacija i gradnju atmosfere. Pa iako je kritika, ponajviše poradi njegovih denuncijacija *narodnih neprijatelja*, ovaj rani Božićev uradak pohvalila kao "najbolje do sada prikazivano djelo najnovije hrvatske dramaturgije",³ ostaje nejasno kako je pisac tih riječi, Marijan Matković, mislio da bi Mirko Božić mogao udovoljiti imperativnoj "ideološkoj zadaći" umjetnosti da je postupio onako kako mu je to on, ne odolijevajući svom vrsnom naboju teoretičara dramaturgije, napisao da je trebao postupiti. A napisao je da dramu nije trebao graditi oko "dramske situacije" već "oko snažne radnje" i da je u komadu trebao "akcentuirati jedan odnos kao dominantan". Naime, takav, uistinu dramaturški primjeren, postupak Božića bi neminovno priveo do drame i pokojeg za dramu "nedostojnog" lica u onom vremenu. I tada bi *Povlačenje*, ili kako bi se već zvalo, bilo drama koja ne bi umrla zajedno sa svojim vremenom, ali u svom vremenu zasigurno ne bi mogla biti izvedena ili bi, poput Dončevićeve *Kazne*, doživjela samo jednu reprizu, dok bi poslije oštrih kritika njen autor vjerojatno, kao i Dončević, odustao od daljnjeg pisanja drama. A to bi bila velika šteta. Jer u tom slučaju ne bi bio napisan *Pravednik* kojim je Božić zaista zašao u područje drame.

---

³ Marijan Matković - *Mirko Božić: "Povlačenje"*, Naprijed, 8. srpnja 1949.